

Hova lett a sas szárnya?

Beszélgés Eörsi Istvánnal

Néhány évvel ezelőtt még újságpapírba csomagolva vittem haza **Arthur Koestler: Sötétség délben** című regényét, nehogy meglássák a villamoson, hogy szamizdatot olvasok. Tavaly megjelent az Európa és a Reform Kiadó közös gondozásában, idén **Vásárhelyi Miklós** írt róla kritikát az ÉS-ben. Szamizdatban, a Katalizátor Irodánál jelent meg **Eörsi István** börtönéveinek krónikája, az **Emlékezés a régi szép időkre**. A könyv voltaképpen diadalittas beszámoló arról, hogy egy értelmiségi szellemi főlényét nem törhetik meg az elnyomó gépezet fogdmegei. A jókedv provokáció, a szellem kihívás. A humor nyilainak nem tud ellenállni a diktatúra. A gyöngédség, a szerelem, a reggeli fényben a szelíd dombok látványa a rácson át újra és újra erőt önt a meggyötört testbe. A poloskás priccse, a bűdös kiblin, a börtönudvaron versek születnek. Nem csoda, ha a börtönőrök az írószerszámot tartják legádázabb ellenségüknek.

– Mikor 1960-ban kiszabadult, milyen Magyarországot látott viszont? A börtönbe alig szivárogtak be hírek a konszolidációról.

– Mi nem éltük át ezt a folyamatot. Nálunk az alternatívák egyszerűek voltak. Valaki vagy besúgó lesz, vagy nem. Így aztán hihetetlen megrázkódtatás volt. Amikor kimentem a strandra, és láttam ezeket a gyerekszináló mozdulatokat, amivel a kislányok hulahoppoznak, eltűnődtem:

hát ezért ültem én? Mikor lecsuktak 56 decemberében, még egyetlen nagy tiltakozás volt az egész ország. Kijöttem, és nem volt más, mint nagy-nagy megbékélés. Kövületnek számítottam. Olyan, régi korból előásott valaminek, hogy a legjobb barátaimmal sem tudtam igazán hangot találni. Külön-külön mindegyikkel fölvettem a kapcsolatot, de mikor mondták: most megyünk a Belvárosi Kávéházba a művészek asztalához, egyik se mondta, hogy menjek velük. Teljesen kívülállónak tekintettek. Zavarban voltam, mert ők aláírtak bizonyos íveket, amiket én nem (több mint száz neves magyar író írta alá azt a memorandumot, amely szerint a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány a Szovjetunió segítségével az ellenforradalom mocskától mentette meg az országot. A levél célja az volt, hogy a „magyar kérdést” levegyék az ENSZ napirendjéről). Rossz érzés volt nekik, hogy ők lefeküdtek, én pedig... Hát nekem nem volt rá módom. Nem érzem feljogosítva magam, hogy ítélkezzek...

– Egyik írószövetségi közgyűlési felszólalásában említette, hogy a Kádár-korszak kompromisszuma kezdetben valódi kiegyezésnek látszott. A szabadságért cserébe lehetett gyulai kolbászt kapni.

– Nem a szabadságért. Azt mondtam, azért, hogy elismerjük Kádárék hatalmát, több húst és több szabadságot lehetett kapni. Azzal nem értet-

tem egyet, hogy nem úgy látták, Kádár a kisebbik rossz, hanem hogy az elképzelhető legjobb. Érthető öngazdálkodási mechanizmus. Egy ember, sőt, sok ember egyenként élhet rossz lelkiismerettel, de egy egész nemzet nem. Hogy ez a kiegyezés nagyszerű, én sose hittem el, mert azokat az első éveket nem csináltam végig. Az árulás iránti megvetésem soha nem múlt el, és soha a legkisebb kísértésbe sem estem, hogy különalkukat kössek. Amíg börtönben voltam, sok barátomat kivégezték, és ez olyan kötöttséget jelentett, hogy nem is eshettem ebbe a kísértésbe. Ez nem azt jelenti, hogy hős voltam. Én is keztem fogtam verőlegényekkel, Kardossal, olyan, általam nagyon nem kedvelt emberekkel, mint Aczél, megpróbáltam mosolyogni, hogy könyveimet kiadják, betiltott írásaim megjelenjenek. Ilyen értelemben én is részt vettem a kiegyezésben. De se lelkiileg, se politikailag nem stilizáltam ezt. Mindig az volt a véleményem, hogy a rendszer tömeggyilkosságokkal szilárdította meg hatalmát, utána kétségtelenül hozott bizonyos nagyon fontos vívmányokat, de mint az egyik darabomban írom: halottainkból nőtt salátáktól híztunk kövérré. Aztán amikor felszabadítottuk Csehszlovákiát saját magától, már egyre kevésbé érdekelt, mi közölhető és mi nem. Elkezdtem a szamizdattal keresni a kapcsolatot. Benne voltam az első aláírásokban.

– A Charta '77 már Helsinki után történt, csaknem tíz évvel a 68-as fordulat után.

– Odáig is el kellett jutni! Szerénytelenség nélkül állíthatom, hogy publicistaként addig is én írtam meg a legtöbbet. De nem úgy írtam meg, ahogy eszembe jutott, hanem sztorit gyártottam. Mondok egy példát. Közvetlenül a 68-as beavatkozás után írtam, hogy egy néni halat vásárol. A hentes azt mondja: „Én megértem a halat, hogy fickándozik, de hát mit képzél? Hogy visszadobom, és egy másikat vágok fejbe?” A hal: „Én megértem a hentesek buzgalmát, de azt nem, hogy akár indulatában, de letegezett”. Ez megjelent '68 októberében az Élet és Irodalomban. Mindenki tudta, hogy Csehszlovákiáról van szó, mindenki tudta, ki a hentes, ki a hal. Nagyon mulatságos volt és nagyon szomorú.

– Íróilag azonban nagyon termékeny. A publicistának nem, de a költőnek, írónak szüksége van a deformációra, hogy érvényes mű születésék.

– Azt hiszem, használt is, leleményességemet növelte, szatirikus hajlamomat fokozta, rákényszerített, hogy metaforákat keressek, de vannak dolgok, amiket ki kell mondani. Például: „Káin megölte Ábelt.” Ennek a mondatnak az elementáris igazságot semmilyen metaforikus ábrázolás nem tudja helyettesíteni. Vannak bizonyos helyzetek, mikor ki kell

VAS ZOLTÁN: Bukás és száműzetés 4.

MENEDÉK A JUGOSZLÁV KÖVETSÉGEN

1956. november 4-én hajnali 6 óra tájt a jugoszláv nagykövetségről Dalibor Szoldatics nagykövet telefonon jelentkezett Nagy Imrénél. Tudomására adta Tito üzenetét: – A megindult szovjet támadásra tekintettel, amennyiben Nagy Imre és legközvetlenebb munkatársai menedékhez óhajtanak jutni a jugoszláv nagykövetségen, máris induljanak. Odavárják őket.

Úgy tudom, Nagy Imre tárgyalta Donáthtal, Jánosival, Szilágyival: a szovjet hadsereg támadásának megindítá-

sával elfogadják-e a jugoszláv menedék ajánlatát. Úgy döntöttek, ha nem akarnak a szovjet hadsereg kezére kerülni, el kell azt fogadniuk. Miután ebben megegyeztek, technikailag megszervezték, hogy kormányautók menjenek a családokért és külön Losonczi Gézáért.

Szántó Zoltán, mint volt belgrádi nagykövet, a maga és felesége számára már megelőzően menedékjogot kért a jugoszláv nagykövettől. Ugyanerre rábeszélte Lukács Györgyöt és feleségét. A jugoszláv nagykövetség

vezető tisztségviselői között a menedékjogot felajánlották többeknek, akik e napokban, Nagy Imre híveiként szoros titóista politikai kapcsolatban álltak velük. Mindnyájan megérkeztek ide, kivéve Kopácsyt, akit a szovjet hatóságok útközben elfogtak.

Összesen 42-en lesznek együtt a családtagokkal: Nagy Imre, Szántó Zoltán, Lukács György, Losonczi Géza, Donáth Ferenc, Szilágyi József, Fazekas György, Táncczos Gábor, Rajk Júlia.

1956. november 3-án, szombaton az aznapi sok

munkától, megbeszéléstől nagyon fáradtan, éjfél után fekvőtem le parlamenti szobámban a díványra. Reggel hat óra tájt arra ébredtem, mintha sűrű jégeső verné az ablakot. Már a díványról láttam, szép az idő. Egyszeribe ráébredtem: amit jégesőnek hittem, géppuskaropogás. Ágyúlövések is hallatszottak. Meglepődtem. Második napja megszűnt a lövöldözés a fővárosban. Arra, hogy folyik a harc a szovjet katonai erőkkel, egyáltalán nem gondoltam. Hiszen a kormánybizottság: Erdei, Maléter, Kovács már délelőtt megállapodott a szovjet hadsereg kivonásáról az országból. Csak időpontot egyeztetünk. Mégis, hogy nem tudtam mire vélni – főként a budai oldal felől egyre növekvő harci zajt, magamra kaptam ruhámat. Átmentem az Ország-ház miniszterelnöki szárnyába, hogy az Előszobától, vagy esetleg magától Nagy Imrétől megtudjam, mit jelentsen a géppuska és ágyútus?

Kovács már délelőtt megállapodott a szovjet hadsereg kivonásáról az országból. Csak időpontot egyeztetünk.

Mégis, hogy nem tudtam mire vélni – főként a budai oldal felől egyre növekvő harci zajt, magamra kaptam ruhámat. Átmentem az Ország-ház miniszterelnöki szárnyába, hogy az Előszobától, vagy esetleg magától Nagy Imrétől megtudjam, mit jelentsen a géppuska és ágyútus?

A legnagyobb csodálkozásra már a folyosókon sem találtam senkit. Mintha mindenki elhagyta volna az épületet.

A miniszterelnöki bejáró előtt őrszem állt. Jelentette, senkit sem találnék az irodákban. Nagy Imre miniszterelnök és közvetlen környezete ezelőtt egy órával, személyi holmijaikat magukkal vive, lementek az óvóhelyre. Amiótt – folytatta az őrszem – mert reggel 4 órakor a szov-

mondani: „Káin megölte Ábelt”, és ezt nem tudtuk hosszú ideig.

– Széchenyi és az árnyak című drámája valószínűleg ugyancsak parabola. Annak idején láttam, most Kí-lenc dráma című kötetében újra olvastam, de még mindig nem értem. Részt vett Széchenyi a 48 utáni politikai életben? Félreállt, vagy félreállították?

– Széchenyi a darab elején elhatározza, hogy öngyilkos lesz, de csak a darab végén öli meg magát. Az érdekelt, mi történik egy emberrel az elhatározás és a kivétel között. Mindenki pisztolyt ad neki. A fia, a felesége, a tanítványai, a hívei, a besúgói és így tovább. Vannak olyan törpe korok, és én a Kádár-korszakot annak látom, amelyek egyszerűen nem bírják el a nagyságot. Ezt ábrázoltam a nagyság szemszögéből. Akár a valóságot, akár az álmat, a képzeletet faggatja, a válasz: „Itt nincsen számodra hely”.

– Mikor írta?

– Hatvankilencben vagy hetvenben. Lukács még élt. Sokat tanultam tőle, bár sokminden volt, amivel nem értettem egyet. Én például nem hittem, hogy itt szocializmus van. Ő azt mondta, ez egy tipikus, deformált szocializmus, de mégiscsak szocializmus.

– Fontos ez? Hogy minek hívjuk?

– Fontos. Nagyon fontos. Hívhatjuk uborkasalátának is, de ha itt szocializmus van, csak deformált, akkor kis reformokkal ki lehet igazítani. Ha nincs szocializmus, akkor meg kell dönteni az uralkodó osztályt. Ennyiben marxista maradtam.

– A marxizmus befolyása alatt nehezen találja meg az értelmiség a feladatát. Az értelmiségi küldetés defenzívába kerül a marxizmusban, napjainkban pedig, féltő, hogy deffen-

zívába került maga a marxizmus. Hogy határozza meg akkor a gondolkodó ember feladatát?

– Az értelmiség szerepe, hogy a hatalomtól függetlenül számon kérje olyan eszmék érvényességét, amelyekre a hatalom is támaszkodik, de amelyeket kiforgat. A francia forradalom után például az értelmiség megvizsgálja, mennyiben valósult meg a „Szabadság, egyenlőség, testvériség!” hármasszava. És akkor kiderül, hogy bárkinek egyaránt szabadságában áll híd alatt aludni, de egyesek nem élnek ezzel a szabadsággal. A humán értelmiségnek általában az a szerepe, hogy az elveket állandóan szembesítse a valósággal. Ez az összevetés általában azt az eredményt hozza, hogy a valóság nem felel meg az elveknek, a megvalósíthatóság igényeinek. Ilyenkor kidolgoz újabb elveket, amelyek alkalmasabbak az emberi együttélésre. Idővel kiderül, hogy az elvek utópisztikusak, de történelmileg jogosultak. Nem lehet mindent előre látni, ha itt szorít a cipő, ott szorít a cipő, csináljunk egy másikat. Kiderül egy idő múlva, hogy a másfajta se jó. Az árulás ott kezdődik, amikor ez kiderül, és még mindig azt mondják, hogy ez jó cipő. Amikor lelepleződik egy eszmerendszer, amely a maga korában jogosult alakult ki valódi

szükségletek kielégítésére, de már nem jó, némelyek fenntartják a hazugságot, mások túllépnek rajta. Az értelmiség feladata, hogy segítsen lerombolni a már lelepleződött értékeket, és megpróbáljon új értékek felé irányítani. Nem akarok kitérni arra, amikor a fejlődés a természet ellen fordul.

– Pedig nem hiszem, hogy ez a kérdés megkerülhető. Varga János, a Duna Kör egyik vezetője nemrégén egy környezetvédelmi tanácskozáson arról beszélt, hogy ebben a gazdaság- és termésközpontú világban az egész bioszféra lényegtelennek válik, mert az élő anyagnak más a szerkezete, mint a termelési folyamatoknak. Ha az ember csak mint munkaerő jelenik meg, a történelem, az irodalom, a nyelvi kapcsolatteremtés lényegtelennek válik. Kíhez szólunk akkor?

– Ez csak azt bizonyítja, hogy az ipari fejlődés nem növelhető korlátlanul. Ez a huszadik század legnagyobb gondja. A természeti szemlélet egyszerre csak társadalomszemléletünk középpontjába kerül. A tizenkilencedik századnak két igen fontos elmélete volt: a liberalizmus és

a szocializmus. Az egyik arról szól, hogy emberi jogok biztosítása nélkül nincs boldogság. A másik azt mondta, hogy nincs boldogság társadalmi, gazdasági egyenlőség nélkül. Mindkettő igaz, azóta sem cáfolta meg semmi. A két elmélet egy ponton találkozott: a fejlődést korlátlannak látta, mégpedig a gazdasági, ipari fejlődésben, amely a kulturális fejlődést is maga után vonja. És bár kiderült, hogy ez a fejlődés nem korlátlan, én mégis azt hiszem, hogy létre lehet hozni olyan termékbőséget, amely a kizsákmányolást fölöslegessé teszi, és létre lehet hozni az emberi együttélés olyan formáit, amelyben a személyiség korlátlanul virulhat.

– Nálunk egyelőre nem a túlzottan fejlett technika öl, hanem a szegénység és a kulturálatlanság. Az elkésredett emberek nem azokon állnak bosszút, akik elkészerítették őket, hanem akin lehet. Ki tudja, mit hoz még felszínre az átalakulás?

– Ez az életképtelen rendszer eljutott odáig, hogy más kibontakozást nem lát, mint a felelősség megosztását a hatalom megosztása nélkül. Ez pedig katasztrófális. Az alternatív szervezeteknek nem is szánunk olyan szerepet, hogy lényeges döntésekbe beleszólhassanak. Ha szívesne ez a pártállam, amit szívből kívánok, akkor olyan helyzet áll elő, ami még sose volt. Magánkapitalizmus nincs, szocializmus sose volt. Itt állunk a magunk szegénységével, államosított és eladósodott iparunkkal, magántőke nincs. Itt nem lehet kapitalizmus, csak ha kiárusítjuk az országot. Ki kell találnunk valami harmadik utat, mert harmadik helyzet van.

– A hetvenes években neve ismét tiltólistára került. Regényei, versei, drámái nagy része külföldről vagy szamizdatból ismert. Most gombamódra szaporodó kiadók, új lapok versengenek, hogy írásait közöljék. Milyennek látja ezt az átalakulást?

– Nagyon nagy öröm nekem, hogy 1965-ben írott darabomat 1988-ban bemutatták, hogy Lukácsról írott drámám, ami szamizdatban jelent meg, a Játékszín műsorára tűzte, hogy az „Emlékezés a régi szép időkre” feltehetőleg legális kiadónál is megjelenik. Mindez nagyon jó, de nem látom a garanciáit, hogy ez a sokszínű nyilvánosság tartós lesz. Úgy érzem magam – Aszlányi Károly szavaival szólva – mint a sas, aki a levegőben veszi észre, hogy otthon felejtette a szárnyait. Egyetlenegy kommunisztát ismertem, aki önként meg akarta osztani a hatalmát, azt is felakasztották.

Kartal Zsuzsa

Beszélgetés Eörsi Istvánnal

jet hadsereg behatolt a fővárosba. Megkezdték fegyversen levérni a nemzeti ellenállást. A hidakon Budára átmenni már nem lehet. Pest és Buda között megmaradt az összekötés.

Az óvóhelyre siettem most már én is, hogy beszéljek Nagy Imrével, mi legyen a teendő? Nem találtam ott. Tildy, Mindszenty hercegprímás és B. Szabó, a Kisgazdapárt államminisztere tartózkodtak a helyiségben. Megpillantva a hercegprímást, zavarba jöttem. Tildy azt hitte, talán amiatt, mert nem ismerem személyesen. Megállapítottuk, hogy már találkoztunk. Kézfogással üdvözöltük egymást.

Kérdésekre Tildy elmondta az éjjeli történeteket. Nagy Imre beszédét is a rádióban. Most mindössze annyit tudott róla: le kellett volna jönnie az óvóhelyre. S minthogy nincs itt, gyanakodott, hogy elmenekült az Országházból.

Tildy nem titkolta félelmét,

hogy az előrenyomuló szovjet hadsereggel Rákosiék jönnek vissza, akik öt rövidesen letartóztatják. Pedig most már éppen elege volt ebből.

Máig előttem a hercegprímás elnyűtt, aszkétaszerű arca, ahogyan feszülten figyelte beszélgetésünket Tildyvel. Vele is váltottam néhány udvarias szót. Aggódóan felvetette, mi lesz az országgal és vele is személyileg, miután visszajönnek az oroszok és velük Rákosi? – Isten legyen mindnyájunkkal könyörületes! – mondotta eléggé kétségbeesetten.

Igyekeztem mindkettejüket és az ugyancsak aggódó B. Szabót megnyugtatni. Pedig magam is nagyon nyugtalan voltam. De ezt nem mutattam.

Azzal köszöntem el tőlük, hogy amint valami újabbat megtudok a helyzetről, azonnal értesítem őket. De ehhez többé nem jutottam hozzá.

(Folytatjuk)